

Achtergrondverhaal bij het Meesterwerk 2019: Luca Giordano, Aartsengel Michaël

Luca Giordano, *Zelfportret*, ca. 1665
Olieverf op doek, 72,5 x 57,5 cm
Florence, Galleria degli Uffizi

Luca Giordano, *De aartsengel Michaël*, ± 1663,
olieverf op doek, 198 x 147 cm
© Staatliche Gemäldegalerie, Berlin, Eigentum des
Kaiser Friedrich Museumsverein . Photo Christoph
Schmidt

Engelen

Kleine mollige kinderegeltjes, wraakengelen, serafijnen met zes vleugels, cherubijnen met vier vleugels, gewone engelen met twee vleugels, aartsengelen, beschermengelen en de engel van God...Niemand weet waar ze vandaan komen of hoe ze zijn ontstaan, en toch spelen ze al eeuwenlang een belangrijke rol in de christelijke kunst. Het woord 'engel' komt van het Griekse woord voor boodschapper, *angelos*. Al eeuwen voor de joodse traditie of de christelijke Bijbel geloofde men in 'tussenwezens' die als boodschappers optraden tussen goden en mensen. Dit werd langzaam overgenomen door de godsdiensten en zo kregen engelen een plaats in de Bijbel. In het interieur van de Nieuwe Kerk, voor de alteratie in 1578 een katholieke kerk, zijn nog tientallen engelen te vinden. Ook aartsengel Michaël is er, in een van de gebrandschilderde ramen. Daarom is bij deze tentoonstelling een speciale **audioroute** ontwikkeld, die de bezoekers mee op engellentour neemt met muziek en gesproken woord.

Er zijn talloze verschillende engelen en in de zesde eeuw bepaalt de Iraanse profeet Zarathustra een hiërarchie. De cherubijnen en serafijnen met meerdere vleugels staan het hoogst in aanzien, het dichtst bij God, en de aartsengelen het laagst. De aartsengelen staan in dienst van God en brengen zijn boodschappen over aan de mens op Aarde. De belangrijkste vier aartsengelen zijn Michaël, Gabriël, Rafaël en Uriël. Dat alle namen op -el eindigen is geen toeval. De uitgang -el verwijst naar de naam van God. In het Nieuwe Testament staat slechts kort beschreven hoe engelen eruitzien: ze dragen stralend witte gewaden en zijn omgeven door helder licht. In rijk gedecoreerde kerken representeren engelen de alomtegenwoordigheid van God; via de engelen is Hij er, altijd en overal.

Michaël

Michaël inspireerde Luca Giordano, maar ook vandaag de dag spreekt hij nog tot de verbeelding. Wie is deze aartsengel en waarom voelen zoveel kunstenaars zich ook nu nog tot hem aangetrokken? Vermoedelijk komt dat door zijn unieke positie – als de verbeelding van de tijdloze strijd tussen goed en kwaad. Michaëls oorsprong ligt waarschijnlijk in het oude Perzië. De Perzische godenwereld bestond uit licht en donker, een goed en een kwaad deel. De goden van het licht, waar Michaël bij hoorde, waren in voortdurende strijd met de goden van het duister. Precies zoals in het Bijbelboek de Openbaring van Johannes. Hierin staat hoe Michaël en zijn engelen oorlog moesten voeren tegen 'de draak', die uiteindelijk 'op de grond werd geworpen'. Hij wordt afgebeeld als de zogenaamde *Miles Christianus* in militair uniform, strijdend in naam van God. De draak staat symbool voor de duivel. De duivelse figuren die Michaël met zijn zwaard of speer verslaat zijn in feite ook engelen. Deze 'gevallen' engelen staan allen in dienst van Satan in plaats van God en brengen onheil, dood en verderf. Met name in de tijd van Giordano vindt deze symboliek weerklank in de kunst van de contrareformatie, de hervormingsbeweging van de Katholieke Kerk om protestantse gelovigen terug te winnen.

Wie was Luca Giordano, wonderkind en meestervervalser?

Luca Giordano wordt op 18 oktober 1634 in Napels geboren. De kunstenaarszoon toont al vroeg zijn schildertalent en assisteert zijn vader bij diverse schilderopdrachten. Hij blijkt een wonderkind. Op achtjarige leeftijd decoreert hij de kerk *Santa Maria La Nova* met twee *putti*, naakte gevleugelde kinderfiguren. Invloeden van beroemde schilders kleuren Giordano's vroege jaren. In Napels, destijds vallend onder Spaans gezag, is de Spaanse meesterschilder Jusepe de Ribera (1591–1652) actief. Ribera hanteert de vernieuwende naturalistische stijl met sterke licht-donkercontrasten (*chiaroscuro*) van Caravaggio (1571–1610), die eerder in Napels verbleef. Caravaggio schildert bovendien Bijbelse taferelen met mensen uit zijn omgeving zoals ze er echt uitzien, rauw realistisch, niet geïdealiseerd. Als zestienjarige reist Luca regelmatig naar Rome, waar het werk van de vooraanstaande schilders Pietro da Cortona (1596–1669) en Guido Reni (1575–1642) grote indruk op hem achterlaat. Toch blijft Giordano bovenal autodidact. Vooral in Rome bestudeert en schildert hij werken van oude én eigentijdse meesters. Zijn kopieën van werk van onder meer Dürer, Rafael, Titiaan, Rubens en Rembrandt leiden ertoe dat Giordano als vervalser bestempeld wordt. Het kopiëren van prenten en schilderijen blijkt uiteindelijk een belangrijke stap op weg naar een eigen stijl, maar is in eerste instantie vooral lucratief. Zijn op winst beluste vader verkoopt ze graag. Het levert de zoon de bijnaam '*Luca Fa Presto*' op (Luca, werk snel!). Giordano zou in slechts 24 uur een altaarstuk hebben kunnen schilderen en zelfs in twee dagen een volledige plafondschildering. Maar in die tijd vertelt men graag overdreven verhalen over het virtueuze talent van schilders. Door de 'Zwarte Dood' van 1656 stort Napels als bloeiende kunststad abrupt in. Giordano overleeft de pestepidemie en de aan macht winnende Kerk wordt de belangrijkste opdrachtgever van de zeer devote kunstenaar. Op zijn dertigste, met meer dan vijftig kunstwerken op zijn naam, is Giordano gevierd. Toch verruilt hij zijn geboortestad tijdelijk voor 'de parel van Europa', Venetië.

Veelzijdig kunstenaar

Door de grote vraag naar de donker opgezette kunstwerken van Ribera in Venetië kan ook Luca Giordano daar floreren. Hij heeft zich diens *tenebroso* stijl eigen gemaakt. Giordano's Venetiaanse periode blijkt het hoogtepunt in zijn carrière als verhalenverteller: hier maakt hij talloze wereldse kunstwerken vol dramatiek. Voor religieuze opdrachten kijkt hij vooral naar Rubens en Rembrandt. Na korte tijd keert hij terug naar Napels. Daar wacht een belangrijke opdracht van de Spaanse koning. Zijn schildertalent heeft in Venetië zijn vruchten inmiddels afgeworpen: binnen een paar maanden verdient hij er net zo veel als een doorsnee goede kunstenaar in zes jaar. 'Ik werk met een gouden, zilveren en bronzen kwast' Terug in Napels neemt hij allerhande opdrachten aan, van

grafmonumenten tot toneeldecors. Niets is hem te gek. De slimme zakenman die hij is, speelt goed in op zijn publiek met grote én kleine beurs. Zelf zegt hij: 'Ik werk met een gouden, zilveren en bronzen kwast', voor elk wat wils. Zijn welvaart stijgt sterk, tot smaad van veel tijdgenoten, die vooral vinden dat hij schildert voor geldelijk gewin.

Rijke prominente families in Florence als de Medici's en de Riccardi's merken zijn enorme talent ook op. Vanaf de jaren 1670 nodigen zij Giordano steeds vaker uit om hun stadspaleizen en villa's te decoreren. In Florence blijft hij tegelijk de kerk actief bedienen. Hij bedenkt een sluwe manier om opdrachten te verkrijgen: hij schenkt, zogenaamd uit devotie, schilderijen aan kerken en kaapt zo opdrachten weg voor de neus van andere kunstenaars. Terug in Napels groeit zijn atelier uit tot een kunstbedrijf met zo'n 28 assistenten. Binnen de kortste keren hangt in elke Napolitaanse kerk wel een Giordano. Dat streelt de devoot katholieke meesterschilder.

Een schilder voor koningen: succes aan het Spaanse hof

De stijl van Giordano blijft zich ontwikkelen. Hij experimenteert met effecten van licht en schaduw. Langzaam sluipen er bovennatuurlijke en speelse elementen in zijn schilderijen. Engeltjes, nimfen en herders, gracieus als rococoporselein, maken zijn kunst lichter.

Giordano valt al langer in de smaak bij de Spaanse stadhouders in Napels, maar in 1687 komt er onverwacht ook een opdracht van de Spaanse koning Karel II (1661–1700). Hij bestelt maar liefst 122 schilderijen bij Giordano. In tegenstelling tot Rubens, die zestig werken voor koning Filips IV (1605–1665) vooral aan zijn assistenten overliet, schildert Giordano alle kunstwerken zelf.

Vijf jaar later, in 1692, aanvaardt Giordano de uitnodiging van de Spaanse koning om aan het hof in Madrid te komen werken. *El Hechizado*, 'de behekste', zoals de gehandicapte koning wordt genoemd, is een heuse connaisseur.

Hij heeft een goed oog voor Giordano's kwaliteiten en concludeert: 'Giordano is een geboren hofschilder.' In Spanje schildert hij onder meer grote decoraties in het Palacio Buen Retiro in Madrid, het klooster van het koninklijke paleis Escorial en de sacristie van de kathedraal van Toledo.

Terug in het vaderland: van donker naar licht

Hoewel het Spaanse hof bijna failliet is, betaalt de koning maar liefst 1500 dukaten aan Giordano om hem te laten komen. En alsof dat nog niet genoeg is, ontvangt de Napolitaanse kunstenaar nog een maandsalaris van 200 dukaten. Ook de vrouw van Karel II koningin Maria Anna weet zijn talent op waarde te schatten. Giordano's portret van haar maakt diepe indruk. De Spaanse koningin vindt het zó levensecht dat zij de schilder haar parels aanbiedt.

Na de dood van Karel II in 1700 is er zelfs te weinig geld om de honden en paarden aan het hof te voeren. Giordano keert in 1702 noodgedwongen terug naar Napels. Zijn laatste werken, frivoler, vol lichte kleuren, zijn aan te merken als voorlopers van de rococo. Op 2 januari 1705 overlijdt *Luca Fa Presto*, zeventig jaar oud. Volgens de overlevering sterft hij, als goed katholiek, in een hartverscheurende huilbui voor een crucifix.

Rijk en beroemd

Giordano sterft rijk. Hij was nooit bang om als internationale beroemdheid zijn weelde te tonen, de onvermijdelijke kritiek daarop voor lief nemend. Zijn vermogen om razendsnel te schilderen leidde tot een ontzagwekkend oeuvre. Met 1200 kunstwerken was Giordano de productiefste kunstenaar ooit tot Picasso. Hij maakte zijn vroege status van wonderkind uiteindelijk meer dan waar. Dat was grotendeels te danken aan zijn buitengewone talent: met een schijnbaar moeiteloos bereikte virtuositeit en een ongekend improvisatievermogen blonk hij uit in talloze schilderstijlen. Zelf zei hij over zijn schilderdrang: 'Ik zou mijn macht verliezen als ik mijn kwasten niet meer zou gebruiken.'

Het meesterlijke penseel van Luca Giordano

Luca Giordano dankt een groot deel van zijn internationale faam aan zijn goede oog en zijn vermogen om zich de stijl van verschillende kunstenaars eigen te maken. Hij is hierin zo briljant dat veel van Giordano's werken worden toegeschreven aan de schilders van wie hij werk als voorbeeld neemt. Dat zijn er velen: van Lucas van Leyden en Dürer tot Ribera, Rafaël, Titiaan, Tintoretto, Veronese en Reni en ook Rembrandt, Rubens en Velázquez. Hij ontwikkelt een immens oeuvre, waarin hij allerlei schildershandschriften en regionale stijlconventies de zijne maakt, zowel in kleurenpalet als in compositie. Het bezorgt hem nog een bijnaam: *Proteus*, naar de 'God van de gedaanteverandering'. Ook al zijn de gelijkenissen met de voorbeelden vaak goed te herkennen, Giordano overstijgt het kopiëren met een virtuoze grandeur.

De volgende combinaties geven een indruk van de kunst en kunde van Giordano: hoe meesterlijk hij zijn observaties, zijn spel met de toeschouwer en bovenal zijn wervelende penseel inzette. De geprojecteerde schilderijen geven een beeld van Giordano's grote succes. Treed in Luca Giordano's voetsporen en kijk en vergelijk zelf.

Rafaël, *De aartsengel Michaël verslaat Satan*, 1518, olieverf op doek
Parijs, Musée du Louvre

Guido Reni, *De aartsengel Michaël*, 1636, olieverf op doek
Rome, Santa Maria della Concezione

Geïnspireerd door Rafaël en Reni

Giordano's aartsengel Michaël lijkt afgeleid van twee voorgangers: een Romeins altaarstuk van Guido Reni en Rafaël's Michaël gemaakt voor koning Frans I van Frankrijk. Giordano moet beide versies gekend hebben, die van Rafaël via prenten. Los van de bestaande conventies over de uitbeelding van de aartsengel – de gelovige beschouwers moesten hem natuurlijk direct herkennen – heeft Giordano elementen op zijn eigen wijze verwerkt. Opvallend zijn de uitwerking van de scène in nog dynamischer diagonalen, de trefzekere lansstoot en het hoofd dat Giordano het goddelijke ('goedkeurende?') schijnsel meegeeft. De transparante blauwe tuniek lijkt overgenomen van Reni's versie en toont Michaël's lijf alsof het gebeeldhouwd is. Het kleurenpalet, ogenschijnlijk eender aan dat van Reni, geeft haast licht in het bovenste deel en gaat contrastrijk maar toch vloeiend over in het zinderende rood van het hellevuur. Giordano maakt het schilderij tot een spektakelstuk vol duivelse dramatiek.

Rembrandt, *Zelfportret*,
ca. 1669, olieverf op doek
Florence, Galleria degli Uffizi

Luca Giordano (toeschr.),
Portret van Rembrandt,
ca. 1675, olieverf op doek
Napels, Museo Nazionale
di Capodimonte

Kopiëren van Rembrandt

Dit portret van Rembrandt (helaas alleen in zwart-witproductie beschikbaar) is toegeschreven aan Luca Giordano. Als voorbeeld diende een zelfportret van de gevierde Hollandse kunstenaar, waaraan Giordano in zijn eigen versie zeer trouw bleef. Wellicht zag hij dit schilderij bij de Medici in Florence, die het in Amsterdam gekocht hadden. Giordano, die ook graveur was, zal bovendien de beroemde etsen van Rembrandt hebben gekend.